

ادبیات فلسفی برای کودکان

در بارهٔ
سه گفتار

ترجمه و تلخیص: شفیقه خدایار محبی

به کودکان و نوجوانان
در ماهنامه
«کتابخانه» است
که از سوی
کتابخانه
مرجع کانون
منتشر می‌شود.
یکی از کارهای او
تهیه

فهرستگان کودک
و نوجوان بعد از انقلاب
(از سال ۱۳۵۸)
در دو جلد است.
جلد اول
از سال ۵۸ تا ۷۲
و جلد دوم
از ۷۲ تا ۷۵
این فهرستگان
مجموعه‌ای است
از معرفی کتابهایی
در بارهٔ مسائل
کودکان و نوجوانان.
خدایار محبی
همچنین بیش از
۱۲۰۰۰ مقاله
در بارهٔ کودکان
و نوجوانان
در کتابخانهٔ مرجع
کانون
گرد آورده است.

شفیقه خدایار محبی
کارشناس ادبیات
کودکان و نوجوانان،
از سال ۱۳۴۶
تا امروز
در کانون
پرورش فکری
در عرصهٔ
مسائل کودکان
مشغول فعالیت
است.
او در حال حاضر
مسئول
بخش نشریات
در کتابخانهٔ مرجع
کانون است.
همچنین
عهده‌دار تحقیق
و نیز ترجمهٔ
مقاله‌های مربوط

مقدمه

فلسفه برای کودکان مفهومی تازه نیست. در گذشته، جوامع سنتی به منظور آماده کردن نوجوانان برای ورود به دنیای بزرگسالان، انتقال ارزشهای اخلاقی، طرح پرسشهای فلسفی و نشان دادن راهی به زندگی معنوی و روحانی، از ادبیات شفاهی استفاده می‌کردند. اسطوره‌ها، افسانه‌ها و قصه‌های عامیانه، مقدمه‌ای برای پرسشهای فلسفی بودند و اگر توسط قصه‌گویی ماهر نقل می‌شدند، تأثیر عمیقی بر شنونده می‌گذاشتند، به طوری که او

واقعاً خود را در فضای داستان احساس می‌کرد و پیامهای آن را با تجربه‌های روزمره زندگی خود ارتباط می‌داد.

ادبیات شفاهی و بیش از همه قصه‌گویی، به مطالعات تاریخی، ادبی و فلسفی، روح و زندگی

می‌بخشد. توانایی قصه‌گو، روش صحیح ارائه قصه، درک شنونده و درواقع نقل و قصه‌گویی خوب می‌تواند پیامهای فلسفی را به خوبی ادبیات نوشتاری منتقل کند، زیرا داستانهای برگرفته از سنتهای فرهنگی، بین تجربه‌های فردی و جمعی ارتباط برقرار می‌کند و حال را با گذشته پیوند می‌دهد. به همین جهت آموزش از راه داستانها و قصه‌ها، موثرتر است و باعث تشویق کودکان به پرسش و پاسخ و شرکت فعالانه در بحثها می‌شود.

طرح استفاده از ادبیات نوشتاری فلسفی در کلاس درس که به‌تازگی در کشورهای مختلف مورد توجه قرار گرفته است، می‌تواند کودکان را به سوی شناخت بیشتر، طرح پرسشهای فلسفی، تفکر منطقی، حل مسئله، اعتماد به نفس و استقلال هدایت کند و موجب رشد جامعه‌ای پویا شود. ادبیات فلسفی برای کودکان، چیزی نیست جز مفهوم جدیدی از ادبیات مباحثه‌ای و مبتنی بر اصول اخلاقی. آیا این پیامها و هدفهای تربیتی می‌توانند با معیارهای زیبایی‌شناختی ترکیب شده و کتابهایی خواندنی و جذاب برای کودکان بسازند؟ جواب این است: چرا نه؟ داستانهای تخیلی فراوانی وجود دارد، آن هم با کیفیت هنری بالا که خواننده جوان را با عقاید فلسفی آشنا می‌کنند. حرکتی که برای شناساندن فلسفه به کودکان در سالهای اخیر شکل گرفته است، موجب اصلاح برنامه‌های درسی و روشهای آموزشی کشورهای مختلف شده و باور جدیدی در قصه‌گویی و آموزش و پرورش به وجود آورده است که آگاهی و بصیرت کودکان را افزایش داده است.

مجله «Book bird» شماره پاییز ۱۹۹۶ خود را به بحث درباره «فلسفه برای کودکان» اختصاص داده است. این شماره، مجموعه‌ای

است از مقاله‌های مختلف در زمینه ارائه فلسفه به کودکان از راه خواندن داستانها و برنامه‌های درسی آموزشی. در این نوشته، چکیده‌ای از چند مقاله که ممکن است کاربرد بیشتری برای مربیان و برنامه‌ریزان آموزشی ما داشته باشد، ارائه شده است.

ابتدا ماتیو لیپمن^(۱)، نویسنده مقاله «ادبیات فلسفی برای کودکان»، دلیلهای منطقی خود را برای دسترسی به فلسفه و ضرورت وجود آن در برنامه‌های درسی مطرح می‌کند. او می‌گوید: «هدف ما وادار کردن کودکان به یادگیری فلسفه نیست، بلکه تشویق آنها به تفکر فلسفی است». در مقاله بعدی که با عنوان «دنیای سوفی»^(۲) چاپ شده است، اثر یوستاین گاردنر^(۳) به عنوان نمونه‌ای از کتابهای فلسفی مناسب برای استفاده در برنامه‌های درسی معرفی شده و مفاهیم فلسفی آن مورد بررسی قرار گرفته است. مقاله سوم نیز به معرفی روبم آلوز^(۴) یکی از متفکران و عالمان برجسته علوم دینی امریکای لاتین و نویسنده کتابهای فلسفی برای کودکان و چند اثر او اختصاص یافته است.

ادبیات فلسفی برای کودکان

نویسنده: ماتیو لیپمن

فلسفه برای کودکان؟! آیا کودکان به فلسفه هم نیاز دارند؟ آیا اصلاً تمایلی به مطالعه فلسفه دارند؟ ماتیو لیپمن در پاسخ به این پرسشها، دلیلهایی در مورد نیاز کودکان به فلسفه و ضرورت وجود آن در برنامه‌های درسی ارائه کرده است. او معتقد است پرسشهای فلسفی و ادبیات فلسفی باید بخش اصلی برنامه‌های

هدف ما وادار کردن کودکان به یادگیری فلسفه نیست، بلکه تشویق آنها به تفکر فلسفی است.

خوب تغذیه نمی‌شوند و گرسنه‌اند؟ چرا کتابهای درسی خسته‌کننده و کسالت‌آورند؟ مگر نمی‌شود آنها را بهتر و جذابتر کرد؟»

اگر به پرسشهای کودکان جوابهای سطحی بدهیم، دیر یا زود برای توجیه بیشتر و یا دریافت دلیلی منطقی‌تر پیش ما برمی‌گردند. کودکان علاوه بر دانستن حقایق، می‌خواهند بدانند حقیقت چیست؟ آنها نه فقط می‌خواهند بدانند جامعه قانونی و مجری عدالت چگونه جامعه‌ای است، بلکه در پی یافتن مفهوم عدالت نیز هستند. درست است که آنها با واژه‌هایی مثل «کمال» آشنا نیستند، ولی می‌خواهند مفهوم آن را بدانند و بفهمند خودشان به حد کمال رسیده‌اند یا خیر؟

در یکی از کلاسهای سال چهارم و با پنجم دبستان، یک بحث اخلاقی و ادراکی فلسفی را شروع کنید. مثلاً این بحث را که «تفاوت میان مهربانی و عشق چیست؟» ببینید بچه‌ها چگونه با فکر و مشورت با هم، موضوع را بررسی می‌کنند. با دقت به حرفهای آنها گوش کنید، آن هم وقتی می‌گویند چگونه معلمی بی‌آنکه مهربان باشد، می‌تواند به شاگردانش عشق بورزد؟ یا برعکس مهربان باشد، اما عاشق آنها نباشد؟ در این موارد، حتماً نکته‌سنجی و هوشی را که کودکان از خود نشان می‌دهند،

درسی مدارس و وقفهای آزاد کودکان باشد. ماتیو لیپمن می‌گوید: «ما عادت کرده‌ایم دنیای کودکان را دنیایی پر حرکت، شاد، زنده و بارنگهای روشن تصور کنیم و به عکس، تصور ما از دنیای فیلسوفان، دنیایی ایستا، کهنه، قدیمی و بارنگی تیره است. بعید به نظر می‌رسد که بتوانیم حرکت و جیتی واحد برای این دو تصور در ذهن خود مجسم کنیم. گرچه در دنیای وسیع ادبیات کودکان، چند مورد استثنایی در زمینه ادبیات فلسفی می‌بینیم، ولی آنها واقعاً استثناء هستند. قاعده این است که متاسفانه ادبیات کودکان از فلسفه خالی است.»

برای ارتباط داشتن با فلسفه، راه‌های مختلفی وجود دارد. یک راه، خواندن و نوشتن آن است و به بیانی دیگر مطالعه آن. راه دوم، بحث درباره آن و یا تجربه کردن آن است. آیا این روشها با دنیای کودک ناسازگارند؟ یا شاید فقط مورد اول قابل قبول باشد؟ باید میان «بحث فلسفه با کودکان»، «فلسفه برای کودکان» و «پرورش فلسفه به وسیله کودکان» تفاوت گذاشت. گرچه تمام این نظرها قابل قبول و امکان‌پذیرند، اما مایلم مقاله‌ام را به مورد دوم، یعنی فلسفه برای کودکان محدود کنم.

فلسفه در برنامه‌های درسی کودکان

فلسفه برای کودکان؟! آیا کودکان به فلسفه علاقه دارند؟ آیا کودکان اصولاً به فلسفه نیاز دارند؟

ما همواره باید به پرسشهای مداوم و چراهای پایان‌ناپذیر کودکان پاسخ دهیم، اما فقط توانسته‌ایم بعضی از سؤلهای آنان را در زمینه‌های علمی، تعبیر و تفسیر کنیم. آیا ما به تمام سؤلهایشان پاسخ داده‌ایم؟ کودکان هر روز با صدای بلند و یا به آرامی از خود می‌پرسند: «چرا ما فقط یک دهان و دو چشم و دو گوش داریم؟ چرا کودکان سراسر جهان

۱. Matthew Lipman استاد فلسفه و مدیر مؤسسه ترویج فلسفه برای کودکان در دانشگاه منتکلیر ایالات متحده امریکاست. او نویسنده داستانهای فلسفی است که از آنها در برنامه‌های درسی کودکان استفاده می‌شود. مؤسسه ترویج فلسفه برای کودکان در ۱۹۷۴، تأسیس شده و با انتشار کتابها و مقاله‌های مختلف، همواره موجب پیشرفت و رشد افکار فلسفی و استفاده از فلسفه در برنامه‌های درسی کودکان بوده و امکان تحقیقات عملی و تجربی را در این زمینه فراهم کرده است. این مؤسسه از ۱۹۷۹ تاکنون مجله «تکر» را با موضوعات فلسفی برای کودکان منتشر می‌کند.

۲. Sophie's World کتاب «دنیای سوفی» در سال ۱۳۷۴ توسط دفتر پژوهشهای فرهنگی به فارسی ترجمه شده است.

۳. Jostein Gaarder

۴. Rubem Alves

حس می‌کنید.

در کتابهایی که توسط مؤسسه ترویج فلسفه برای کودکان^(۵)، در زمینه داستانهای فلسفی و فلسفه برای استفاده در برنامه‌های درسی منتشر شده است، بحثها و مفاهیم این‌چنینی به‌فراوانی دیده می‌شود. هر داستان، به منظور تشریح و به تصویر کشیدن برنامه‌ای بحث‌انگیز برای کودکانی نوشته شده که سعی می‌کنند دربارهٔ مسائل مربوط به خود بویژه آنچه در زندگی‌شان تأثیر مثبت و منفی دارد، فکر و استدلال کرده و مسائل فلسفی منعکس شده در داستان را کشف و استخراج کنند. شخصیت‌های خیالی داستان، نمونه‌ها و سرمشق‌هایی برای کودکان واقعی و فیلسوفان جوانی هستند که مایلند دربارهٔ مفاهیم فلسفی مورد علاقه خود، مثل: دوستی، آزادی، انسانیت و... در کلاس بحث کنند: مفاهیمی که در حد تعریف و تشریح، هنوز ناقص و ناتمامند و نیاز به اصلاح دارند. این مبادلات و گفت و شنودهای فلسفی گرچه نامحدود و نامعین هستند، اما

ما عادت کرده‌ایم دنیای کودکان را دنیای پرتحرک، شاد، زنده و با رنگهای روشن تصور کنیم و به عکس، تصور ما از دنیای فیلسوفان، دنیای ایستا، کهنه، قدیمی و با رنگی تیره است. بعید به نظر می‌رسد که بتوانیم حرکت و جهتی و امد برای این دو تصور در ذهن خود مجسم کنیم. گرچه در دنیای وسیع ادبیات کودکان چند مورد استثنایی در زمینه ادبیات فلسفی می‌بینیم، ولی آنها واقعاً استثنا هستند. قاعده این است که متأسفانه ادبیات کودکان از فلسفه فالی است.

اهمیت بسیاری برای درک مفاهیم دارند و برای تجربه و تمرین ارزشمند هستند، زیرا فلسفه با استنباطهای معتبر و نافذ خود، روابط علت و معلولی را برای کودکان آشکار می‌کند.

مؤسسه ترویج فلسفه برای کودکان، با انتخاب داستانهای فلسفی برای کتابهای درسی، تجزیه و تحلیل افکار فلاسفه در داستانها و انتخاب روشهای بحث و گفتگو به جای روشهای تشریحی، توانسته است فلسفه را در مدرسه‌های ابتدایی با ادبیات پیوند دهد. گرچه کتابهای درسی معمولاً شکل ادبی دارند، اما می‌توانند نه فقط فلسفه که هر موضوع آکادمیک دیگری را در خود جای دهند و یا روابط میان فلسفه و سایر متنهای علوم انسانی، هنری و علمی را در محتوای خود بگنجانند. در مورد گسترش فعالیت‌های مؤسسه ترویج فلسفه برای کودکان باید گفت، برخی از داستانهای فلسفی منتشره شده توسط آن، به بیش از بیست زبان در سراسر جهان ترجمه شده و حداقل چهل مؤسسه عضو در کشورهای مختلف دارد. بعضی از کشورها، تدریس فلسفه در دوران ابتدایی را مغایر روشهای سنتی آموزشی خود دانسته و در مقابل آن مقاومت‌هایی نشان داده‌اند، اما برخی دیگر با گرمی از آن استقبال کرده‌اند. برای پذیرش تدریس فلسفه در دوره‌های ابتدایی و متوسطه، کشورهای مختلف دلیلهای مختلفی ارائه کرده‌اند. بعضی کشورها برای «افزایش مقاومت در مقابل کمبود صفات انسانی در متنهای درسی خود» از آن استقبال کرده‌اند. برخی به دلیل «پیشرفتهایی که در تفکر منطقی ایجاد می‌کند» آن را قابل توجیه دانسته و پذیرفته‌اند. در کشورهایی مثل لهستان آن را به عنوان «بخش اصلی کوششهای خود در زمینه دمکراسی» پذیرفته‌اند. وزارت آموزش و

«موضوع درسی مناسب در آموزش و پرورش» دیده‌اند و بالاخره در کشورهایمانند مکزیک و برزیل، این برنامه بسیار مورد استقبال قرار گرفته است.

نوشتن ادبیات فلسفی برای کودکان

سالهاست که نویسندگان و معلمان، با پیوند ادبیات و برنامه‌های آموزشی، مخالفت کرده‌اند، بویژه در زمینه‌هایی مثل ادبیات فلسفی. نویسندگان امروزی، مایل نیستند وارد محدوده ادبیات فلسفی شوند. آنها تصور می‌کنند با این کار وقت خود را تلف می‌کنند و یا حرفی برای گفتن ندارند، در حالی که نمی‌دانند چگونه فلسفه را با داستانهای امروزی پیوند دهند. باید در آنها اعتماد به نفس به وجود آورد و تشویقشان کرد تا با دنیای ادبیات فلسفی کودکان آشتی کنند، داستانهایی بحث‌انگیز برای بچه‌ها بنویسند و فضای بحث و دانتگو را فراهم سازند. تفکر^(۶)، یک سری اعمال ذهنی است که سبب افزایش قدرت شناخت و تشخیص می‌شود. ایجاد بحث و گفتگو، یعنی ایجاد فضای مناسب برای تفکر. گفتگو نه تنها زمینه بحث را ایجاد می‌کند، بلکه در بحثهای اجتماعی حالتی صمیمانه به وجود می‌آورد. این بحثها، اعمال پراکنده ذهنی را به طور منطقی مرتب می‌کنند. بنابراین اگر بتوانیم در برابر هم پرسشها و پاسخهایی همراه با فکر و تامل مطرح کنیم، عالی‌ترین شکل تعقل و اندیشه را ایجاد کرده‌ایم. فلسفه به طور شکفت‌انگیزی به این حالت کمک می‌کند، زیرا روشی مجادله‌ای - مباحثه‌ای دارد و چنین بحثهایی دانش‌آموزان را بی‌درنگ به شرکت در بحث می‌کشاند و از این راه، فلسفه برای کودکان شکل می‌گیرد.

پرورش کشورهای روسیه، بلغارستان و رومانی، پس از آزمایش آن و دیدن پیشرفت‌های استدلالی و منطقی کودکان، تدریس فلسفه را وارد سیستم آموزشی خود کرده‌اند. کشورهای مثل نیجریه و زیمبابوه، به علت «وجود ارتباط میان داستانهای فلسفی با روایت‌های اجدادی و خانوادگی‌شان و نزدیکی آنها به متنهای درسی» این موضوع را پذیرفته‌اند. استرالیا و فنلاند آن را به‌عنوان یک

ادبیات کودکان در مقابل کتابهای درسی

است. مثلاً آنچه تخیلی - زیستی است یا تخیلی - هنری است یا تخیلی - فلسفی است. ترکیب صحیح کیفیت ادبی یک کتاب درسی، با علوم زیستی، هنر، فلسفه و... زمینه‌ساز تولد یک کتاب درسی خوب است. این ترکیب مناسب، کودکان را به سوی خود جذب می‌کند تا کتاب را از روی کنجکاوی و علاقه بخوانند. در اینجا سلسله‌مراتب نقشی ندارد. کارهای تخیلی - ادبی می‌توانند به‌خوبی تخیلی - فلسفی یا تخیلی هنری باشند. به نظر می‌رسد که همه این ترکیبها، حتی ترکیبهای بین داستان و فلسفه یا شعر و فلسفه، بیشترین احساس را به وجود می‌آورد و کودک را به جستجوی موضوعاتی مهتمتر می‌کشانند و نیاز به ادامه آن، او را به جستجو و پویایی وامی‌دارد.

فلسفه برای کودکان و تفکر منطقی

ارتباط میان فلسفه برای کودکان و تفکر منطقی چیست؟ یا بهتر است بپرسیم چه رابطه‌ای میان فلسفه برای کودکان و درجات بالاتر تفکر وجود دارد؟ زیرا تفکر منطقی، فقط یکی از سه ترکیب اصلی درجات عالی تفکر است.

سه نوع تفکری که شکل‌دهنده تفکر عالی به شمار می‌آیند عبارتند از: تفکر منطقی، تفکر خلاق، تفکر همراه با دقت و مراقبت.

مجموعه ایده‌آلی از نسبتهای عوامل فوق وجود ندارد، زیرا آنها در حالتها، زمانها و مکانهای مختلف فرق می‌کنند. تفکر منطقی به دقت فکری زیادی نیاز دارد، در حالی که تفکر همراه با دقت و مراقبت، تفکری است همراه با دلسوزی، علاقه و نگرانی. تفکر خلاق هم جنبه‌ای از فلسفه برای کودکان است که به حس قضاوت و تشخیص آنها کمک می‌کند.

عده‌ای بر این عقیده‌اند که کتابهای ادبی کودکان، بیشتر جنبه هنری دارد. در حالی که کتابهای درسی فقط مجموعه‌ای از اطلاعات هستند. اگرچه میان این دو ویژگی، به مرور سازشی به وجود آمد و در نتیجه، کتابهای درسی نیز با تصویرهایی زیبا همراه شده‌اند و کودکان نسبت به آنها گرایش بیشتری نشان می‌دهند، اما هنوز در مقایسه با تصویرهای برنامه‌های آموزشی تلویزیونی، کهنه به نظر می‌آیند. در مقابل، ادبیات کودکان و تصویرهای آن هرگز کهنه نشده‌اند و قادرند محبوبیت خود را برای همیشه حفظ کنند.

در دفاع از کتابهای درسی سنتی، اظهارنظرهای دیگری نیز مطرح شده است: «کنار هم قرار دادن ادبیات و فلسفه و یا ادبیات با سایر درسها روشی منتهی به شکست است.» به عنوان مثال کتاب درسی علوم یا منطق نمی‌تواند همزمان کاری ادبی - هنری نیز باشد. در پاسخ باید گفت پیوند ادبیات با سایر درسها نه تنها به شکست منجر نمی‌شود بلکه کاری ضروری است، اما ابتدا باید روشها و اصولی خاص برای این کار طراحی کرد. فلسفه، علوم، هنر، همه شکلهای مختلف پرسش و جستجو به شمار می‌آیند، پس چرا نتوانند در کنار ادبیات قرار بگیرند و با آن پیوند برقرار کنند؟

کیفیت ادبی یک کتاب درسی، مانند سایر مسائلی که در طراحی کتاب رعایت می‌شود، مهم است. تخیل ادبی وجود دارد، تخیلی که برای ما کاملاً آشناست، زیرا در خلق کارهای ادبی، هنر نقش مهمی دارد، اما این سوال نیز مطرح می‌شود که شاید انواع دیگری از تخیل هم وجود دارد که در ساخت و بنای ادبیات موثر

تشویق کرد. آنها بی‌شک قادر به چنین کاری هستند و در صورت لزوم می‌توانند با همکاری نویسندگان کتابهای درسی به این مهم نائل آیند و زمینه‌هایی را برای پیوند هرچه بیشتر ادبیات با کتابهای درسی فراهم آورند. در بعضی از کشورها مثل استرالیا، نوآوری‌هایی در این زمینه دیده می‌شود و داستانهایی جدیدی در حال انتشار هستند. همزمان با آن، در آلمان، انگلستان، شوروی و اسپانیا کتابهای غیرداستانی و مقاله‌های زیادی منتشر می‌شود. به هر حال، این هم راهی است برای موفقیت و پیشرفت بیشتر کودکان ما.

 کتاب دنیای سوفی
نوجوانان را مجذوب خود می‌کند.
پیشنهاد می‌کنم
فوائد کتاب را با بحث
«فلسفه با کودکان»
توأم کنید،
زیرا این کتاب
مقدمه‌ای برای ورود به فلسفه
و تاریخ سه هزار ساله
آن است،
آن هم با مثالهایی
روشن و قابل درک.

۲ «دنیای سوفی»

راهی به فلسفه برای کودکان

نویسنده: پیر اولسن^(۱)

سوفی را می‌شناسید؟ او شخصیت اصلی کتاب «دنیای سوفی» اثر یوستاین گارد است. گارد در ۱۹۵۲ در نروژ به دنیا آمد. او که معلم فلسفه است، در ۱۹۹۱ جایزه منقدان ادبیات نروژ را از آن خود ساخته است. «دنیای سوفی» که پر فروش‌ترین کتاب ۱۹۹۱ و سالهای بعد از آن در کشورهای اسکاندیناوی شناخته شده، موفقیتی چشمگیر و شهرتی جهانی برای نویسنده خود به ارمغان آورده است. این کتاب دربرگیرنده یک دوره تاریخ فلسفه غرب است و در بعضی از کشورهای اروپایی، بویژه در آلمان به عنوان کتاب درسی در نظر گرفته شده است.

تقسیمهای حرفه‌ای و شغلی ما، نشانه‌ها و سررشته‌های تفکرات ارزشمندی هستند که بر ما غلبه کرده و به مرور ظاهر می‌شوند. به عنوان مثال، تفکر همراه با دقت و مراقبت، بیشتر در میان پرستارها، اولیا، معلمان، مربیان، افراد مذهبی، باغبانها و... وجود دارد. تفکر خلاق، در میان نویسندگان، هنرمندان، فیزیکدانها، حقوق‌دانها و کسانی که باید قضاوت‌هایی صحیح و حساس داشته باشند، دیده می‌شود. البته به غیر از تفکر خلاق و تفکر همراه با دقت و مراقبت، جنبه‌های دیگری نیز در فلسفه برای کودکان وجود دارد. حضور فلسفه در برنامه‌های درسی مدرسه‌ها، همه آنچه را که یک برنامه درسی همراه با تفکر منطقی لازم دارد، دربر می‌گیرد.

نویسندگان کتابهای کودکان را باید به نوشتن داستانهای آموزشی و ارزشمند از نظر علمی، ادبی و معیارهای زیبایی‌شناختی

سوفی، قهرمان پانزده ساله کتاب، نمونه یک دختر نروژی است. روزی، معلمی مرموز قدم به زندگی او می‌گذارد و با برانگیختن حس کنجکاوی و علاقه‌اش از طریق یک دوره تدریس خصوصی غیررسمی، او را با تاریخ فکری و فرهنگی غرب آشنا می‌کند.

فلسفه، نیازی اساسی است، برای اینکه بدانیم کیستیم و از کجا می‌آییم. پرسشهای فلسفی و ظرفیت متحیر شدن و در شگفت ماندن، شناخت دنیای تفکر انسانی که از سه هزار سال پیش تاکنون خود را درگیر این پرسشها کرده‌اند و بالاخره جستجوی حقیقت. این مطالب و پرسشهایی که «سوفی» مایل است پاسخ آنها را بدهد، همه در این کتاب مطرح می‌شود. بدون فلسفه، سوفی بی‌آنکه مسایل شگفت‌انگیز را تجربه کرده باشد، در مسائل دنیوی، عاداتها و زندگی معمولی خود غرق می‌شد. هدف معلم، بالا کشیدن و دور کردن او از ابتدالهای زندگی، هدایت او به سویی که زندگی را موضوعی ساده و بدیهی تلقی نکند و برخورداری از دیدی کنجکاو نسبت به شگفتیهای هستی است. سوفی مجذوب می‌شود و ثابت می‌کند یک نمونه علمی برانگیخته شده است که معلم خود را در سخت‌ترین مرحله‌ها نیز دنبال می‌کند. در پایان کتاب، او با دنیای تفکر فلاسفه از «تالس» تا «سقراط» در زمان قدیم و «سارتر» در قرن

بیستم آشنا شده است و با این زمینه فکری می‌تواند آگاهانه برای زندگی خود تصمیم بگیرد.

کتاب «دنیای سوفی» نوجوانان را مجذوب خود می‌کند. پیشنهاد می‌کنم خواندن کتاب را با «بحث فلسفه با کودکان» توأم کنید، زیرا این کتاب مقدمه‌ای برای ورود به فلسفه و تاریخ سه هزار ساله آن است، آن هم با مثالهایی روشن و قابل درک، ولی بیش از همه می‌تواند جرقه‌ای برای تفکر فلسفی مستقل و آزاد باشد. کتاب، زمانی موفق است که خواننده با پیروی از روش فلاسفه قدیم و جدید و جاپاهای آگاهانه فلسفی سوفی، جذابیت این پرسشها را کشف کند، به پاسخهای موجود بیندیشد و به جستجوی بیشتر پیرامون آنها تشویق شود.

آیا «دنیای سوفی» کتاب کودک است؟

کتاب «دنیای سوفی» را زمانی خواندم که در اوج شهرت بود. لازم بود آن را بخوانم. همان‌طور که خواندن آن برای همه کسانی که درگیر حوزه فلسفه و تعلیم و تربیت کودکان هستند، ضروری است؛ داستانی درباره تاریخ فلسفه برای کودکان. وقتی آن را خواندم، متوجه شدم بحثها و مفاهیم آن، بخصوص فصلهای نظری کتاب درباره کانت، هگل، داروین، فروید و دیگران، طولانی است و نیاز به توانایی و درک بیشتر دارد. به نظر من، کتاب برای نوجوانان بالای ۱۴ سال مناسب است.

بحث فلسفه با کودکان

قبل از مطالعه کتاب «دنیای سوفی» در همایش‌هایی در زمینه «بحث فلسفه با کودکان» شرکت کرده و آموزشهایی داده بودم. پیشنهاد

کتاب دنیای سوفی کتابی فواندنی است، بضموم در شرایط آموزشی، ترکیبی ماهرانه و ایده‌آل از داستان و غیرداستان است با روشی کلاسیک و سنتی، ولی ظاهری بسیار جذاب و امروزی.

به شاگردش تعلیم می‌دهد و تجربه می‌کند. موضوع درس آنها تاریخ است؛ انتقال دانش است به عنوان پایه و اساس برای فکر و عمل. کتاب «دنیای سوفی» کتابی خواندنی است، بخصوص در شرایط آموزشی، ترکیبی ماهرانه و ایده‌آل از داستان و غیرداستان است با روشی کلاسیک و سنتی، ولی ظاهری بسیار جذاب و امروزی.

روبیم آلون،

متفکری و نویسنده

کتابهای فلسفی برای کودکان

نویسنده: مارک ال. گروور^(۸)

روبیم آلون، یکی از متفکران معروف بین‌المللی و عالمان علوم دینی است. نام او یادآور رشد نهضتی جهانی به نام «دین‌رهایی‌بخش»^(۹) است. مهارت و اعتبار علمی و تبحر او در بحثهای مختلف، او را یکی از برجسته‌ترین متفکران دهه‌های اخیر امریکای لاتین ساخته است. نوشته‌های او در زمینه‌های مذهبی است و مفاهیم فلسفی و خداشناسی در همه آنها منعکس است. همه کارهای او موضوعاتی اخلاقی و سیاسی دارند و با هدف کمک به کودکان در این دنیای وحشتناک نوشته شده‌اند. او با استعدادی خاص، ذلیفه و کار نویسندگی برای کودکان را به طوری جدی انجام داده است. کودکان برزیلی، آلون را به خوبی می‌شناسند و از او توصیفهای مختلفی می‌کنند؛ از یک قصه‌گوی داستانهای تخیلی تا

اصلی این روش، افزایش اعتماد به نفس، استقلال و ظرفیت تفکر و نقد و ساختن پایه‌های صحیح برای کارهای مجاز و شایسته است. نقطه‌های شروع بحث فلسفی با کودکان، تجربه‌های خود آنهاست و نیز پرسشها و مباحثی که به زندگی روزمره آنها مربوط می‌شود. آنچه در این روش اهمیت دارد، درک متقابل، گوش کردن، جدی گرفتن یکدیگر و استفاده صحیح از بحثهاست. اولیا، مربیان و معلمان می‌دانند که حوصله، وقت و زمان کمی برای بحثها و پاسخ به پرسشهای کودکان وجود دارد. فلان‌نقه فعالیت است که در موقعیتهای مختلف زندگی روزمره ما جای دارد، بنابراین باید به وسیله سؤالی از قبل آماده شده و موقعیتهایی مناسب، انگیزه و محرکهایی برای آن فراهم کرد. اولین فعالیت در زمینه بحث فلسفی با کودکان، استفاده از قصه‌هاست. به عنوان نقطه شروع، همه قصه‌ها مناسب‌اند. قصه‌ها را می‌توان ابتدا خواند و بعد درباره‌شان بحث کرد. قصه‌هایی که پرسشها و مسائل مختلفی را مطرح می‌کنند، به خوبی داستانهایی که برای بحث فلسفی با کودکان نوشته شده‌اند، مناسب هستند.

سوفی خود را درگیر این پرسشها می‌کند: من کیستم و جهان چگونه پدید آمده؟ دوره آموزش فلسفه او با مسائل روشن و غیرمبهم در حد توان کودک برای تجربه کردن شگفتیهای زندگی معمولی شروع می‌شود. سوفی نمونه ایده‌آل شاگردی باهوش است. او همه چیز را به خاطر می‌سپارد، پرسشهای هوشمندانه‌ای دارد، خط فکری معلم را دنبال می‌کند، آن را گسترش می‌دهد و مطالب را در ذهن خود نگه می‌دارد. معلم او، معلمی تواناست، از مثالهایی روشن و قابل درک استفاده می‌کند، با وسایل و روشهای مختلفی

نویسندهٔ بیش از بیست کتاب کودک، انگیزه او برای نوشتن کتابهای کودکان، به داستان جالبی در ارتباط با دخترش مربوط می‌شود؛ دختری که زندگی او را دگرگون کرد.

روم آلوز در ۱۹۲۳ در یکی از دهکده‌های کوچک برزیل به دنیا آمده است. خانواده او در نتیجه بحرانی اقتصادی و قرار گرفتن در تنگنایی شدید، به ریودوژانیرو نقل مکان کردند.

در ۱۹۵۰، آلوز در دانشگاه‌های سائوپولو و آمریکا به تحصیل در رشته الهیات پرداخت. رساله دکترای او یکی از مهمترین رساله‌های پیشرو در نهضت «دین‌رهایی‌بخش» است. او در این رساله گفته است: «کلیسا باید در زندگی اجتماعی، سیاسی و اقتصادی مردم، بیشتر دخالت کند.» این نهضت ابتدا از امریکای لاتین آغاز شد و سپس بر مذاهب کاتولیک و پروتستان نیز تأثیر بسیاری گذاشت. آلوز پس از بازگشت به برزیل، به تحصیل در رشتهٔ فلسفه پرداخت و تا زمان بازنشستگی در برزیل ماند. او کتابهای بسیاری دربارهٔ دین، آموزش و پرورش و انتقاد از تمایلات محافظه‌کارانهٔ کلیساهای پروتستان در برزیل نوشته است.

زندگی آلوز با تولد کوچکترین دخترش که دچار نقص عضوی در چهره بود، تغییر یافت. مشکل کودک بسیار جدی بود. چندین بار جراحی روی چهره او انجام شد، ولی نتیجهٔ آنها رضایت‌بخش نبود. آلوز، تولد این دختر را «تجربهٔ خلوص و صفا» می‌داند که زندگی او را به شکلی مناسب دگرگون کرده است. او می‌گوید: «تولد او زندگی مرا کامل کرد... من از روشهای علمی گریختم؛ زیرا زندگی خیلی کوتاه و مرموز است و ما آن‌قدر وقت نداریم که با پرداختن به این مسائل آن را تلف کنیم.» تجربه‌های او با دخترش، سبب شد به کار

نویسنده‌ای برای کودکان بپردازد. آلوز در طول هفده سال اول زندگی دخترش، ساعت‌های بسیاری را صرف صحبت کردن و ساختن قصه‌هایی برای او کرد و سرانجام این قصه‌ها را برای کودکان منتشر کرد. او بین سالهای ۱۹۸۶ و ۱۹۹۴ بیش از بیست دوره کتابهای چند جلدی برای کودکان منتشر کرده است. مفاهیم فلسفی و الهی اندیشه‌های او بر نوشته‌هایش برای کودکان تأثیر بسیاری دارد. هدف اصلی آلوز آموزش مفاهیم است، نه فقط تفریح و سرگرمی. همهٔ آثار او دارای موضوعهای قوی اخلاقی است و با هدف کمک به کودکان و بزرگسالان، برای زندگی بهتر در این دنیای وحشتناک نوشته شده است. این کتابها اگرچه به کودکان اختصاص دارد، اما بزرگسالان را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد. در واقع چندتایی از این کتابها به عنوان کتاب کودک نوشته شده‌اند، اما داستانهای آنها چنان پیچیده‌اند که کودکان بدون کمک بزرگترها، در درک آنها با مشکل روبه‌رو می‌شوند.

آلوز برعکس دیگر نویسندگان برزیلی، مکان داستانهای خود را چشم‌اندازها و دورنماهای عادی یا جنبه‌های فرهنگی زندگی روزمرهٔ کودکان برزیلی قرار نمی‌دهد. داستانهای او در کوه‌های بلند، دره‌های عمیق، جنگلهای تاریک یا سواحل نزدیک اقیانوس اتفاق می‌افتد. او کودک را از منطقهٔ استوایی به سوی دنیایی افسانه‌ای و غیرواقعی می‌برد که به سبب ترجمهٔ قصه‌های کهن انگلیسی، آلمانی و فرانسوی برایش آشنا و لذتبخش است.

بسیاری از کتابهای وی یک طرح اصلی دارد. قهرمان داستان به علتی دچار مشکل می‌شود و برای رفع آن از میان بسیاری موقعیتها و تجربه‌ها عبور می‌کند و با افراد مختلفی که اعتبار یا شهرتی در توانایی حل مسائل دارند.

در یکی از کلاسهای
سال چهارم و یا پنجم دبستان،
یک بحث
افلاقی و ادراکی فلسفی
را شروع کنید.
مثلاً این بحث را که
«تفاوت میان مهربانی
و عشق چیست؟»
ببینید بچه‌ها
چگونه با فکر و مشورت با هم،
موضوع را بررسی می‌کنند.
با دقت به مرفه‌های آنها
گوش کنید،
آن هم وقتی می‌گویند
چگونه معلمی
بی‌آنکه مهربان باشد،
می‌تواند
به شاگردانش عشق بورزد؟
یا برعکس مهربان باشد،
اما عاشق آنها نباشد؟
در این موارد
متماً نکته‌سنجی و هوشی را
که کودکان از فود
نشان می‌دهند، مس می‌کنید.

برخورد می‌کند، اما آنها هم یا راه حل را
نمی‌دانند و یا فقط راه‌حلهایی موقت پیشنهاد
می‌کنند. راه‌حلهایی که جامعه به طور سنتی
پیشنهاد می‌کند، مؤثر نیست. تنها راه حل قابل
توجیه معمولاً یک چیز است؛ چیزی مثل عشق و
یا مهربانی. معمولاً قهرمان داستان وقتی
جستجوی خود را در خارج متوقف کرده و
برای بهبود و التیام عاطفی و یا جسمی به درون
خود مراجعه می‌کند، جواب اصلی خود را
می‌یابد. تم قوی در داستانهای او، شکست علم
است و اینکه به جای علم، عامل دیگری در
جامعه به کمک قهرمان داستان می‌آید.
کتاب «خوک دم راست»^(۱) داستان خوکی است
که با دمی راست در میان نه خوک دیگر که دمی
خمیده دارند، به دنیا می‌آید. او به خاطر خمیده
نبودن دمش با دیگر خوکها فرق دارد و به همین
دلیل در جامعه خوکها پذیرفته نمی‌شود. او
سعی می‌کند دمش را تغییر دهد. مادرش رژیم
غذایی او را تغییر می‌دهد، دمش را هشت روز
تمام در آب خیس می‌کند، پیش آرایشگری
می‌رود که از روشهایی علمی برای خم کردن
دم او استفاده می‌کند، از خدا کمک می‌خواهد،
اما هیچ‌کدام فایده ندارد. بالاخره یک طوطی به
او می‌گوید باید طرز فکرش را عوض کند.
روزی سیرکی به شهر آنها می‌آید و می‌خواهد
دو خوک استخدام کند. همه خوکها هیجان‌زده
می‌شوند. به دم‌هایشان نگاه می‌کنند و سعی
می‌کنند که آن را به صاحب سیرک نشان دهند.
خوک دم راست هم در کنار آنها می‌ایستد. ولی
با توجه به وضع دمش. هیجان و علاقه‌ای از
خود نشان نمی‌دهد. صاحب سیرک او را
انتخاب می‌کند، چون با دیگران فرق دارد. او با
سیرک همراه می‌شود و بعد از آن دیگر نگران

دمش نیست.

آلوز داستان خود را با گفته‌ای از نیچه، فیلسوف محبوب خود، پایان می‌دهد: «آیا شما نمی‌دانید آنچه در شما می‌پسندند، روشنی و جاودانگی ابدی در چشمهای شماست؟ چشمها، نمادی هستند برای رفتن به ماورای جسم و راه یافتن به روح و روان آدمی.»

یکی از اجزای ترکیبی مهم در کتابهای آلوز، استفاده از طبیعت است. اغلب شخصیت‌های اصلی کتابهای او حیوانها هستند. هرچا که حیوانها با انسان هستند، به آنها کمک می‌کنند، ولی وقتی انسان را ترک می‌کنند، موجب پیدایی احساس تنهایی در انسان می‌شوند. آلوز، از محیط، طبیعت، جنگل، اقیانوس و یا درختها برای اشاره به این موضوع استفاده می‌کند که عمل متقابل با طبیعت، نه فقط بخش مهمی از داستانهاست بلکه به کیفیت و ارزش زندگی نیز می‌افزاید. او همیشه حامی حفظ محیط زیست بوده است.

داستان تخیلی «دختر و پلنگ سیاه»^(۱۱)، توانایی آلوز را در همراه کردن حیوانها و انسان برای به تصویر کشیدن جدالها و برخوردهای موجود با نژادهای مختلف و یا مسایل انسانی، به نمایش می‌گذارد. او با استفاده از حیوانی که بیشتر بچه‌ها از او می‌ترسند (در حالی که بد و شزور نیست) به این موضوع اشاره می‌کند: افرادی که با دیگران فرق دارند و حتی گاهی کودک را می‌ترسانند، می‌توانند خوب باشند. داستان، درباره‌ی دختری به نام «بیانکا» است که پلنگی را بیرون پنجره‌ی اتاق خود می‌بیند. او از پلنگ می‌ترسد زیرا حیوان او را به نام می‌خواند. پدر دختر نمی‌تواند پلنگ را از آنجا دور کند و آنها می‌فهمند که حیوان جادو شده است. به دیدن جادوگر می‌روند و جادوگر به آنها می‌گوید: «به دلیلهای ناشناخته، بیانکا

توسط پلنگ انتخاب شده است. بیانکا نمی‌تواند او را ترک کند. پلنگ یا باید بیرون خانه بماند و یا باید به او اجازه بدهند که وارد خانه شود و با بیانکا دوست باشد». مردی دانا به بیانکا می‌گوید باید نام پلنگ را یاد بگیرد و او را به خانه دعوت کند. دختر در خواب می‌بیند که نام پلنگ «تکرا» است؛ نامی درست مخالف معنی نام بیانکا؛ همان‌طور که از نظر جسمی هم متفاوت هستند. او سفید است و پلنگ سیاه. بیانکا فریاد می‌زند: «تکرا!» و پلنگ می‌آید توی خانه و بیانکا دیگر از او نمی‌ترسد. بیانکا با غلبه بر ترس خود، قدرتی که پلنگ به او هدیه کرده است، می‌فهمد نباید از تضادهای ناشناخته‌ها ترسید.

آلوز در اینجا نظر جالبی دارد: «پلنگ سیاه بدون بیانکا وحشی و خونخوار است و دختر بدون پلنگ سیاه ضعیف و ساده» آلوز می‌گوید: «برای کمک به رشد شخصیت واقعی‌مان نیاز به چیزی داریم که تضادهای ما را مورد توجه قرار دهد».

آلوز در بسیاری از داستانهایش احساس غم و تنهایی را توصیف می‌کند؛ احساس کسی که چیزی مورد علاقه و یا شخص محبوب خود را از دست داده و تنها می‌شود؛ تنها و غمگین. او در کتاب «دختر و پرندۀ وحشی»^(۱۲) نشان می‌دهد که این حالت تجربه‌ای مهم و لازم در زندگی است. داستان، مربوط به دختر جوانی است که بهترین دوستش یک پرندۀ وحشی است. پرندۀ دختر را ترک می‌کند و وقتی برمی‌گردد رنگ پرهاش عوض شده است. وقتی پرندۀ دختر را ترک می‌کند، دختر تنها و غمگین می‌شود. او برای رهایی از درد جدایی، پرندۀ را اسیر می‌کند و در قفس می‌گذارد. پرندۀ قدرتهای جادویی خود را از دست می‌دهد، دیگر آواز نمی‌خواند و پرهاش می‌ریزد. بالاخره دختر او را آزاد می‌کند و به پرندۀ قوت قلب دوباره

می‌دهد.

آلوز معتقد است: «دختر می‌تواند با احساس شادی از بازگشت پرنده، از غم خود بکاهد و شادتر و زیباتر باشد و همین‌طور هم پرنده، برای احساس شادی واقعی یا ترک لذتها باید بهایی پرداخت و این بها معمولاً احساس غم و تنهایی ماست.»

بیشتر نوشته‌های علمی آلوز دربارهٔ «دین رهایی‌بخش» و مذهب پروتستان، دارای درونمایه‌های قوی سیاسی است. این پیامهای سیاسی در دو کتاب او برای کودکان به نامهای «عرب و قورباغه»^(۱۳) و «مارمولکها و دایناسورها»^(۱۴) ظاهر می‌شوند. پیام او در کتاب اول، این است که وقتی از قدرت، بدون عشق استفاده شود ضعیف و قوی هر دو نابود می‌شوند. در کتاب دوم نیز اختلاف میان ملت‌های جهان اول و جهان سوم را بررسی می‌کند. داستان از این قرار است که یک پری محافظ، به گروهی از مارمولکهای کوچک رنگی هشدار می‌دهد که خود را از ماری که نزدیک یک درخت میوه زندگی می‌کند، دور نگهدارند، زیرا میوه آن درخت آنها را برای مارمولک‌خوار، بزرگتر و جذابتر می‌کند. وقتی مار به مارمولکهای سفید که کنجکاو هستند، می‌گوید میوه‌ها آنها را زیباتر و حتی بزرگتر از مارمولکهای دیگر می‌کند، تسلیم و سوسه‌های او می‌شوند. آنها در حالی که دائم بزرگ می‌شوند، سعی می‌کنند میوه‌های بیشتری بخورند. با خوردن میوه‌های بیشتر، خیلی بزرگتر می‌شوند. آنها بر اثر بزرگتر شدن، بر بقیهٔ مارمولکها مسلط می‌شوند و آنها را مجبور به توزیع غیرعادلانهٔ منابع گروه می‌کنند. آنها حتی نام خود را از مارمولک به دایناسور تغییر می‌دهند، زیرا فکر می‌کنند که قویترین حیوانات روی زمین هستند. این خصوصیات، آنها را به جنایت و ناپاکی و مصرف زیاد و در نتیجه از میان بردن

منابع طبیعی می‌کشاند. بالاخره بر اثر کمبود منابع، تعدادی از آنها دچار رنج و ناراحتی شده و می‌میرند، اما بسیاری از مارمولکهای کوچک زنده می‌مانند، زیرا آنها برای زنده ماندن به غذای زیادی نیاز ندارند.

آلوز، دربارهٔ آنها با این جمله داوری می‌کند که: «آنها مریض، نه به خاطر آنکه ضعیف بودند، بلکه به خاطر اینکه خیلی قوی بودند.» داستان با هشدار مار پایان می‌گیرد: «اگر این کار در مورد مارمولکها عملی شد، حتماً در مورد انسانها هم عملی می‌شود.» آلوز با طرح مفاهیم مذهبی در کتابهایش، در واقع میان نوعی زندگی علمی خالص، نظریه‌های فلسفی خود و تجربه‌های کودکان، پل می‌زند. دنیای کتابهای کودکان برزیلی، دنیایی غنی‌تر و تفکربرانگیز است، زیرا آلوز این کودکان را در بخشی از تجربه‌های خود با دخترش، سهیم کرده است. در محبوبیت کتابهای او همین بس که اغلب آنها بارها تجدید چاپ شده‌اند.

برگرفته از: To The Point. Philosophy for children, Bookbird, Fall 1996.

با استفاده از ماهنامهٔ کتابخانه - کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان

- ۱۱. The girl and the black panther; Edicoes Loyola, 1991.
- ۱۲. The Enchanted bird, Edicoes Loyola, 1991.
- ۱۳. The Scorpion and the frog; Edicoes Loyola, 1991.
- ۱۴. Lizards and dinosaurs; Edicoes Loyola, 1992.